

*Юзікова Н. С.,**кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНИХ ЗАХОДІВ КОРЕКЦІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННІЙ ПОВЕДІНЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті проаналізовані превентивні програми тривалого, раннього втручання та національні програми, які активно використовуються в Великобританії, Ірландії, Канаді, Литві, Польщі, Норвегії, Німеччині, США. Визначено головні завдання програм, ресурси та ефективність запобіжних заходів раннього втручання й корекції протиправної та суспільно небезпечної поведінки неповнолітніх.

Ключові слова: програми втручання, корекція поведінки, запобігання злочинності неповнолітніх, волонтери, консультанти програм.

Постановка проблеми. Проблема запобігання та протидії злочинності неповнолітніх, з одного боку, постійно привертає увагу науковців, практичних працівників правоохоронних органів, публічних діячів та широкого кола громади, з іншого, – виступає об'єктом численних кримінологічних, соціологічних, психологічних, педагогічних досліджень.

Науково-теоретичного та практичного значення такі дослідження набувають у зв'язку з визначенням найбільш ефективних та дієвих превентивних заходів і запровадженням новітніх профілактичних мір запобігання соціально неприйнятній (асоціальної, антисуспільній, суспільно небезпечної) поведінці неповнолітніх.

Змістом програмних заходів корекції та запобігання злочинній поведінці неповнолітніх виступає різноманітна діяльність державних органів, громадських організацій, волонтерських груп, вчителів, батьківської спільноти та окремих громадян, спрямована на формування соціально корисних навичок у підлітків різних вікових груп, усунення причин та умов, які детермінують суспільно неприйнятну поведінку дитини, та недопущення вчинення злочину на різних етапах розвитку дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті досліджуваної проблеми представляють інтерес праці вчених, які безпосередньо присвячені кримінологічному аналізу системи запобігання злочинності неповнолітніх, у тому числі й зарубіжних превентивних програм. До них належать роботи А. Долгової, В. Голіни, В. Глушкова, В. Смельянова, А. Закалюка, Ю. Кравцова, О. Литвака, Л. Мороз, Р. Коваль, Н. Прокопенка, Б. Прудникова, О. Рыбалкина, Д. Соломэса, Г. Соколовського, В. Тихого, А. Тузова, В. Чеурсона, Д. Ягунова та ін.

У процесі формування соціально прийнятного простору для розвитку особистості дитини важливого значення має мотивація позитивної поведінки відповідно до норм та цінностей домінуючих в українському суспільстві. Значною мірою цьому сприяють програмні

заходи, що системно застосовуються у соціальних інститутах суспільства, з залученням громади та окремих волонтерів.

У разі девіантних відхилень у поведінці неповнолітніх програмні заходи сприяють, по-перше, формуванню позитивних, соціально корисних навичок у дітей, по-друге, корекції неприйнятної, у тому числі суспільно небезпечної поведінки частини неповнолітніх, по-третє, усуненню чинників, які детермінують негативну активність дитини, та запобіганню рецидиву.

Вітчизняна система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх потребує вдосконалення та інновацій програмних заходів корекції суспільно небезпечної поведінки; запобігання і протидії злочинності неповнолітніх. Саме тому буде корисним вивчення й запровадження зарубіжного досвіду у цій сфері.

Формування мети статті. Метою статті є дослідження напрямків запобігання злочинам неповнолітніх крізь призму зарубіжних програм тривалого втручання та нормативних програмних заходів для правового забезпечення та реалізації програмно-модельних проєктів організації профілактичної роботи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Превентивні програми тривалого втручання активно використовуються у Великобританії, Канаді, Литві, Норвегії, Німеччині, Польщі, США та інших державах, що сприяє скороченню рівня злочинності серед неповнолітніх. Так, наприклад, після запровадження канадської програми Leadership and Resiliency Program серед її учасників зменшилась кількість арештів неповнолітніх на 47% [1].

Програми тривалого втручання з корекції та запобігання злочинній поведінці неповнолітніх акумулюють діяльність державних органів, громадських організацій, волонтерських груп, вчителів, батьківської спільноти та окремих громадян, спрямовану на формування соціально корисних навичок у підлітків різних вікових груп; усунення причин та умов, які детермінують суспільно неприйнятну поведінку дитини, та недопущення вчинення злочину на різних етапах соціалізації дитини.

Враховуючи величезний масив зарубіжних профілактичних програм, у статті будуть проаналізовані програми, які мають формуючий, запобіжний та корегуючий вплив на дітей різних вікових категорій та осіб, що мають суспільно небезпечну поведінку, пов'язану із застосуванням насильства, вживанням наркотиків та участю у бандах.

Програми профілактики раннього втручання спрямовані на завчасне попередження виникнення криміногенних явищ у процесі формування соціально прийнятного простору для розвитку дитини. Крім того, на

цьому етапі профілактики важливого значення приділяється формуванню й навчанню дітей необхідним навичкам та наданню допомоги у вирішенні життєво важливих проблем.

Шкільна програма «Швидкий курс» (Fast Track) набула широкого розповсюдження у Великобританії, Австралії, Канаді, та США. Метою програмних заходів є запобігання негативним відхиленням у поведінці дітей 1-6 класів, що формувались у домашньому, шкільному оточенні й у середовищі однолітків.

Головною складовою «Швидкого курсу» виступає поєднання роботи із батьками, дітьми і школою, що сприяє покращенню соціально-пізнавальної компетентності дитини; підвищенню ефективності виховного впливу батьків; збільшенню зв'язків та позитивного досвіду, пов'язаного зі школою; покращенню зв'язків між школою та родиною, що у комплексі відбивається на кримінологічній ситуації.

Профілактика втручання зосереджується на найбільш близьких до неповнолітнього агентах соціалізації (сім'я, школа, дозвілля сфера), що формують його поведінку, ставлення до соціальних норм та можливість їх дотримуватись.

Ефективною виявляється зарубіжна профілактична програма втручання Linking the Interests of Family and Teachers (LIFT), як і попередня, розрахована на дітей 1-5 класів та їх сім'ї, що проживають у соціально небезпечній місцевості. LIFT спрямована на здійснення контролю у період раннього розвитку дитини та усунення у поведінці неповнолітнього факторів, що у майбутньому можуть призвести до правопорушень і злочинів.

Програма втручання підвищує батьківську відповідальність за виховання дитини, сприяє більш плідній співпраці із навчальним закладом, створюючи телефонну лінію LIFT, де батьки можуть отримати повідомлення про щоденні події класу, спеціальні заходи та домашню роботу. За неможливості відвідувати особисто чергову сесію виховання батьки можуть отримати відповідний матеріал додому, таким чином заохочуючи участь у програмі LIFT.

Результати дослідження впливу програми LIFT на 600 учнів 1-3 класів, показали, що діти, які прийняли участь у компонентах програми втручання, набули базових навичок вирішення конфліктів у середовищі, зниження рівня агресивності у поведінці при спілкуванні з оточуючими.

Шкільна програма Olweus Bullying Prevention Program (BPP) спрямована на скорочення і запобігання насильства. Програма BPP була розроблена та запроваджена у Норвегії, після успішної апробації вона отримала розповсюдження у Великобританії, Німеччині, США та ін.

На реалізацію програми державою виділяється орієнтовно 200\$ на школу та додатково 65\$, на вчителя який координує програму. Окремо виділяються кошти на компенсацію індивідуального навчання координатора для проекту BPP.

Для реалізації програмного курсу формується координаційний комітет з вчителів, учнів, батьків, консультантів, та локального координатора для великих шкіл і частково задіяний для маленьких шкіл. Метою програми є зменшення кількості фактів знущань та насильства у шкільному середовищі; профілактику розвитку нових випадків насильства та агресії й покращення стосунків між однолітками у школі.

За результатами дослідження оцінки ефективності Програми BPP, що було проведено у Норвегії за участю 2500 учнів 4-7 класів з 42 початкових та середніх шкіл, спостерігалось скорочення випадків насильницьких та хуліганських дій, зменшення показників крадіжок, вандалізму й вживання алкогольних напоїв серед школярів-учасників програми BPP. Наступне дослідження показало не тільки зниження рівня насильства з 30% до 70%, а й значне покращення ставлення учасників програми до навчання й дисципліни.

Програмне забезпечення профілактики обмеження передбачає реалізацію випереджувальних заходів, спрямованих на перешкоду у поширенні криміногенних явищ та розвитку типових форм злочинної активності.

У своїх дослідженнях А.І. Долгова дійшла висновків щодо типовості подальшого негативного прояву у поведінці неповнолітнього: до її криміналізації приводить залишення навчання, погана дисципліна, уникнення громадського контролю та впливу [2, с. 23].

В Ірландії широко застосовується обмеження дозвілля неповнолітніх, що вчиняють правопорушення чи злочини. Ці заходи реалізують спеціальні установи і школи, де особи, які вчинили правопорушення, злочин або мають асоціальні прояви у поведінці, проводять вільний від навчання час. Крім того, до виховного процесу залучаються і батьки неповнолітніх із соціально неприйнятною поведінкою. Батьки сумісно з дітьми й вчителями приймають участь у спеціальних тематичних конференціях. За такою схемою в Ірландії ще з 1960-х років діє низка програм Garda Juvenile Diversion Programmes [3].

Для української правозастосовної практики представляє інтерес низка програм раннього втручання, які широко застосовуються в Ірландії та реалізуються у межах роботи асоціації NIACRO, що є добровільною організацією, де понад 180 волонтерів проводять різноманітну роботу з неповнолітніми правопорушниками з групи ризику, сім'ями та населенням.

У межах наукової статті буде представлено три найбільш прийнятних для правової української системи програми. Програма Child and Parent Support (CAPS) – підтримки дітей і батьків – спрямована на надання послуг з інтенсивної підтримки сімей з дітьми віком від 8 до 13 років, які схильні до асоціальної, антисуспільної чи злочинної поведінки.

Програма «Незалежного відвідування» полягає у наданні дружньої незалежної підтримки неповнолітнім, які знаходяться під опікою та позбавлені батьківської уваги.

Програма «Допомоги у працевлаштуванні молоді» охоплює молодь віком від 15 до 18 років, яка перебуває на обліку у виправній системі для неповнолітніх. Головною метою програми є надання підтримки в отриманні освіти, професійних навичок та працевлаштуванні.

Поряд з цим асоціація NIACRO здійснює роботу з ув'язненими, їх сім'ями та дітьми через Advice Centre («Консультаційний центр») – єдину службу, що надає консультації і підтримку сім'ям ув'язнених та неповнолітнім, які відбувають покарання та Family Links («Сімейні зв'язки») [4].

Аналізуючи програми, які мають на меті усунення негативного впливу, припинення протиправної поведінки та формування соціально прийняттого ставлення до суспіль-

ства, можна зосередити увагу на наступних профілактичних заходах.

Програма проти наркотиків Project Towards No Drug Abuse (Project TND) заснована на моделі мотивація-навчання-прийняття рішення. Вона була розроблена як аудиторна програма профілактики зловживання наркотиками неповнолітніми старших класів (14-19 років) виправних та альтернативних шкіл.

Основними цілями Project TND є: зменшення або повне викорінення вживання тютюну, алкоголю, марихуани і тяжких наркотиків; скорочення або повна ліквідація носіння зброї; збільшення демонстрації поведінкових та когнітивних навичок самоконтролю для учнів.

Project TND здійснюється тільки спеціально підготовленими вчителями або фахівцем із медичною освітою. Вартість реалізації програми залежить від кількості учнів у школі. Тренінг для вчителя становить \$ 2500.

За результати дослідження оцінки ефективності Project TND, у якому приймало участь 3000 учнів з 42 шкіл, показало, що після спливу 30 днів від завершення програми спостерігається зниження вживання цигарок на 27%, вживання марихуани – на 22%, тяжких наркотиків – на 26%, алкоголю – на 9%, знущань та насильства у середовищі неповнолітніх – на 6%.

Програма раннього втручання з підтримки молоді віком 10-17 років, які є членами банди або мають високий ризик участі у банді Youth at Risk Development Program (YARD), зосереджена на запобіганні і корекції злочинної поведінки [1].

YARD сфокусована на інтересах молоді, охоплює програми мистецтва, спорту, культурної свідомості та духовності, проблемах здоров'я, емоційних та психологічних потреб. Крім того, вона спрямована на надання допомоги учасникам програми у галузі освіти.

Шкільна програма профілактики Life Skills Training (LST) орієнтована на учнів 6-7 класів, які рано почали вживати наркотики та алкоголь. Реалізують Програму LST 1-2 вчителі, які пройшли спеціальне навчання у National Health Promotion Associates [5]. У процесі реалізації програми вчителі можуть суміщати компоненти програми LST із вивченням основних предметів шкільної програми.

Результати запровадження програми LST навчання життєво необхідним навичкам продемонстрували зниження у вживанні нікотину, алкоголю, марихуани, а стійкий позитивний результат спостерігається протягом одного, трьох та шести років.

Поряд з програмами тривалого та раннього втручання у системі запобігання й протидії злочинності неповнолітніх значне місце займають національні програми, які виступають складовою загальнодержавної політики стабільності та розвитку країни. Вони безпосередньо спрямовані на запобігання та протидію злочинності, у тому числі серед дітей і молоді.

У Литві з метою забезпечення загальної превенції злочинів розроблено і реалізовано «Стратегію національної безпеки» (2002 р.), що передбачає проведення як спеціалізованих заходів правового реагування на будь-які факти порушення законності, так і проведення загальнодержавних заходів щодо охорони національної безпеки Литви [6].

Литовська національна програма «Del nacionalines nusikaltimu prevencijos ir kontroles programas patvirtinimo» (Національна програма з попередження та контролю за злочинністю) [7], затверджена Сеймом республіки Литва, була розроблена відповідно до положень Віденської декларації про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики двадцять першого століття.

Як зазначено у Національній програмі, число неповнолітніх правопорушників зростає і становить 11-12% від загальної кількості осіб, які вчинили злочини. Хоча за даними статистичного департаменту Литовської республіки питома вага злочинів, вчинених неповнолітніми, становить 4%-5% [8]. Збільшується кількість неповнолітніх, які вчиняють тяжкі злочини, частішають випадки насильства у школах та побуті.

Враховуючи те, що Національна програма спрямована на досягнення позитивно налаштованих стратегічних та тактичних цілей, варто сказати, що очікуваним результатом впровадження заходів соціального, культурного, матеріально-фінансового спрямування буде: стабілізація злочинного дисбалансу; створення безпечного середовища для проживання людини; підвищення попередження злочинності і вдосконалення системи управління; поліпшення програм профілактики та боротьби зі злочинністю; підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів, уряду та пенітенціарних установ; запровадження балансу між системами попередження злочинності та розслідування злочинів і відповідальність за реалізацію принципу невідворотності кримінального покарання.

Польська Національна програма «Program Zapobiegania Niedostosowaniu Spoiecznemu i Przekroczości wngyd Dzieci i Miodziei» (Попередження соціальної дезадаптації і злочинності серед дітей і молоді) є відкликом на стан соціальної дезадаптації та злочинності серед дітей та молоді у Польщі [9]. Польське суспільство, будучи занепокоєне показниками злочинності серед дітей та молоді й низькою ефективністю існуючих програм, проектів, вимагає координації усіх суб'єктів, що здійснюють превентивну діяльність із запровадженням самоврядування, залученням неурядових організацій та усіх, кого турбує благополуччя молодого покоління.

Польська Національна програма передбачає систему комплексних заходів, спрямованих на запобігання соціально неприйнятному розвитку дитини, зокрема, зосереджено увагу на: належних умовах життя дитини; регулярності процесів освіти і виховання дитини; дотриманні прав дітей, забезпеченні дітям почуття безпеки, прийнятті та розширенні прав і можливостей дітей; активній участі дітей у культурному житті і створенні можливостей для належного управління дозвіллям; розвитку соціального забезпечення, допомозі дітям і сім'ям, які перебувають у складному фінансовому становищі; заходах безпеки та громадському порядку.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що при формуванні вітчизняної системи програмних заходів корекції й запобігання злочинам неповнолітніх слід враховувати зарубіжний позитивний досвід щодо адаптованості різноманітних компонентів програм тривалого та раннього втручання до різних вікових груп, сільського та міського середовища неповнолітніх, а також наявність

можливості їх застосування до дітей різноманітної етнічної приналежності, соціального класу та сімейного складу.

Крім того, вважаємо розробку програм раннього втручання та тривалих програм корекції і запобігання злочинній активності неповнолітніх складовою загальнодержавної політики профілактики злочинності неповнолітніх, що передбачає залучення не тільки державних і громадських структур, а й широкого кола волонтерів, вчителів, батьків та підлітків до реалізації превентивних, корекційних заходів до частини неповнолітніх із суспільно неприйнятною активністю.

Література:

1. Public Safety Canada [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Public Safety Canada. – Режим доступу : <http://www.publicsafety.gc.ca/>.
2. Долгова А.И. Теоретические ссылки и общая характеристика результатов дящегося криминологического изучения личности. В кн.: Опыт криминологического изучения личности преступника. – М., 1981.
3. Children and the criminal justice system in Ireland [Електронний ресурс] // <http://www.citformation.ie/en>.
4. Evaluation of the Early Intervention Programme [Електронний ресурс] // веб-сайт NIACRO. Режим доступу : <http://www.niacro.co.uk>.
5. Promising and model crime prevention programs // National Crime Prevention Centre (NCPC) Public Safety Canada Ottawa, Ontario, Canada K1A 0P8, October 2008.
6. Lietuvos Respublikos Seimas. nutarimas. dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo. Стратегія національної безпеки. 2002 m. gegužės 28 d. Nr. IX-907. – 32 p.
7. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas «Del nacionalines nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vrm.lt.
8. Статистичний департамент Литовської Республіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.stat.gov.lt.

9. Program Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przestępczoci wśród Dzieci i Młodzieży. Ministerstwo spraw wewnętrznych i administracji Warszawa, 2003. – 100 p.

Юзикова Н. С. Формирование программных мер коррекции и предупреждения преступного поведения несовершеннолетних: зарубежный опыт

Аннотация. В статье проанализированы программы длительного, раннего вмешательства, и национальные программы, которые активно используются в Великобритании, Германии, Ирландии, Канаде, Литве, Польше, Норвегии, США. Выделены основные задания программ, ресурсы, кадровая подготовка и эффективность предупредительных мер раннего вмешательства и коррекции противоправного и общественно опасного поведения несовершеннолетних.

Ключевые слова: программы вмешательства, коррекция поведения, предупреждение преступности несовершеннолетних, волонтеры, консультанты программ.

Yuzikova N. Formation of policy measures of correction and prevention of juvenile criminal behavior: the international experience

Summary. The paper analyzed the preventive program lasting, early intervention and national programs that are widely used in the UK, Ireland, Canada, Lithuania, Poland, Norway, Germany and the USA. The basic task of programs, resources, staff training and the effectiveness of preventive measures early intervention and correction of wrongful and socially dangerous behavior of juvenile.

Key words: intervention programs, behavioral modification, prevention of juvenile delinquency, volunteers, consultants Programs.